

Maria Dernałowicz

Odpowiedź profesorowi Konradowi Górkowskiemu

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 59/3, 249-252

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA DERNAŁOWICZ

ODPOWIEDŹ PROFESOROWI KONRADOWI GÓRSKIEMU

W artykule pt. *Czy przyjmowałem hipotezę Kallenbacha o genezie „Improwizacji” z III części „Dziadów”*¹ prof. Konrad Górski zarzucił mi, że w opublikowanym przeze mnie w r. 1966 tomie *Kroniki życia i twórczości Mickiewicza* przypisałam mu solidaryzowanie się z poglądami Kallenbacha, zwalczanymi przez prof. Górskiego w dwóch jego kolejnych pracach.

Uwagi wstępne, zamieszczone w pierwszym tomie *Kroniki* (Warszawa 1957) rozpoczynają się zdaniem: „Celem niniejszej pracy jest chronologiczna systematyzacja faktów z życia młodego Mickiewicza”. Temu samemu celowi podporządkowany jest zarówno tom ogłoszony w r. 1966, jak i wszystkie będące w przygotowaniu części *Kroniki*.

Ta zasada była głównym powodem, dla którego na s. 31, w przypisie 3, pisałam:

Teza Kallenbacha (*O Improwizacji Konrada*. — Pam. Tow. liter. R. 4: 1890 s. 3—33; A. M., II 33—40, 54—55) o tym, że Wielka Improwizacja była zarodkiem całej III cz. *Dziadów*, powstałym najpierw i niezależnie od scen więziennych, przyjęta zasadniczo również przez innych badaczy (por. Kleiner, II cz. 1 s. 418—419 przyp.; K. Górski: *Literatura a prądy umysłowe*. Warszawa 1938 s. 79) została zrewidowana w pracy S. Pigionia: *Pierwszy zawiązek III części „Dziadów”* (*Zawsze o Nim*, 70—89). Na podstawie badań autografów, listów poety i świadectw współczesnych zostało w niej stwierdzone, że Wielka Improwizacja „nie była owocem erupcji niespodziewanej i spontanicznej, ale została zaplanowana przez twórcę świadomie jako symetryczny człon strukturalny, jako wynik sytuacji psychicznej oddanej w scenie I” napisanej lub też zaplanowanej przez poetę jako scena poprzedzająca Improwizację i organicznie z nią związanej, i jako „konieczna przesłanka dla sceny V z Widzeniem ks. Piotra”.

Jak słusznie przypuszcza prof. Górski, nazwisko jego padło w tym przypisie z powodu zdania w jego rozprawie *Racjonalizm i mistyka w Improwizacji Konrada*:

¹ „Pamiętnik Literacki” 1967, z. 4.

Mickiewicz, pisząc *Prolog* i pierwszą scenę więzienną *Dziadów* drezdeńskich już po stworzeniu *Improwizacji*, stara się filozoficznie i psychologicznie uzasadnić *Improwizację*².

Podporządkowana celom swojej pracy, miałam na myśli przede wszystkim ów błąd w ustaleniu chronologii powstawania poszczególnych scen *Dziadów*.

Wyzwana jednak w szranki dyskusji, wykraczającej poza zakres mojej pracy, postaram się wyjaśnić, na czym polegają dalsze, bardziej może istotne zbieżności między hipotezami obu badaczy.

Pisząc słowa: „teza Kallenbacha [...], przyjęta zasadniczo [...] przez innych badaczy”, miałam na myśli pewne różnice w rozwijaniu tej tezy przez K. Górskiego i J. Kleinera — różnice, które nie mają właściwie wpływu na końcowe wnioski zabiegów interpretacyjnych. Taką różnicą między prof. Górskim a Kallenbachem jest kwestia, czy *Wielka Improwizacja* powstała w momencie aktualnie przeżywanego buntu przeciw Bogu, niejako w afekcie (teza Kallenbacha), bez związku z jakimiś planami twórczymi, czy jako przeżycie wtórne, artystyczne, jako spełnienie pewnego zamierzenia twórczego. Twierdzenie swoje oparł prof. Górski na analizie struktury wewnętrznej *Wielkiej Improwizacji*. Szedł jednak w ślady Kallenbacha, nawiązując do wspomnianego w *Listach Odyńca*, projektowanego na przełomie 1829 i 1830 roku, dramatu *Prometeusz*. Kallenbach pisał w swej monografii o Mickiewiczu, że w *Prometeuszu* widzi wraz z Odyńcem „zawiązek tego kwiatu” (*Improwizacji*); poszukiwał również w literaturze świata, począwszy od skargi Joba, a skończywszy na Goethem, Lamartinie i de Vignym, miejsca dla prometejskiego buntu Konrada. Rozprawa prof. Górskiego pt. *Przewyciężenie prometeizmu w „Dziadach”*, opublikowana w *Księdze pamiątkowej ku uczczeniu 40-lecia pracy naukowej prof. dra Juliusza Kleinera* (Łódź 1949), jest w swoich obszernych fragmentach niezwykle interesującym rozwinięciem tych myśli Kallenbacha.

Ale w tej chwili interesuje nas co innego. Zasadnicza bowiem koncepcja Kallenbacha, brzemienne w skutki interpretacyjnej, jest następująca:

Mickiewiczowi nasuwały się z nieodpartą siłą dwa tematy: 1) dramat, który by zawierał historię własnych jego przeżyć duchowych, 2) historia wypadków filareckich. [...] Nie da się dzisiaj, dla braku autentycznych wskazówek, rozstrzygnąć pytanie, czy Mickiewicz od razu powziął plan złączenia obu tych tematów w jednym utworze, czy też jakiś czas odrębnie je prowadził i później dopiero stopił w całość³.

² K. Górski, *Literatura a prądy umysłowe*. Warszawa 1938, s. 79.

³ J. Kallenbach, *Adam Mickiewicz*. T. 2. Lwów 1926, s. 13—14.

Hipotezę dwóch odrębnych tematów: dramatu historycznego oraz obmyślnego dawniej dramatu prometejskiego i mistycznego, podjął i rozwinął prof. Górski. Wraz z Kallenbachem widział inności tych dwóch warstw *Dziadów*, będących wynikiem dwóch różnych zamierzeń twórczych. W swojej rozprawie mówi wręcz o trudnościach, pokonywanych przez Mickiewicza przy ich stapianiu w jedną całość:

Podobne złączenie tematów miało swe dobre strony, ale i nastroczało poważne trudności. Tło historyczne stanowiło znakomite uzasadnienie prometejskiego buntu i to była dobra strona złączenia dramatu historycznego z filozoficznym, ale narzucająca się konieczność realistycznego przedstawienia wypadków wileńskich utrudniała wkomponowanie w dramat historyczny walki tytana z Bogiem i końcowego pojednania. [...] Jednakże poeta, który szukał już od dawna formy dramatycznej z ducha romantyzmu początej, zachęcony nowymi teoriami dramatu (jak przedmowa V. Hugo do *Cromwella*) znalazł rozwiązanie dla nasuwających się trudności kompozycyjnych przez najściślejsze zespolenie realizmu i fantastyki, świata widzialnego z nadprzyrodzonym. Wybór takiej metody poetyckiej pozwolił na przedstawienie w syntetycznym skrócie wielu rzeczy, które w realistycznym ujęciu nie dałyby się złączyć harmonijnie w jednym utworze ze względu na bardzo różny charakter tematów⁴.

Nie, to nie wybór metody pozwolił Mickiewiczowi na harmonijne połączenie dwóch tematów, ale metodę tę narzuciło mu jego ówczesne widzenie świata, w którym dramat wybranej jednostki łączył się z dramatem dziejowym, a dramat dziejowy rozgrywał się zarówno w porządku realistycznym jak i mistycznym. Na tym założeniu budował swoją artystyczną wizję.

Rozprawa Stanisława Pignonia pt. *Pierwszy zawiązek III części „Dziadów”* uzasadniała organiczną, wewnętrzną jedność *Dziadów*, podporządkowanie wszystkich ich scen jednemu, od początku wiadomemu dla twórcy zamierzeniu, dochodząc do tego drogą przebadania procesu powstawania dzieła. Rozważania o chronologii powstawania poszczególnych scen okazały się przy tym zabiegiem niebagatelnym.

Powróćmy jednak do sprawy kwestionowanego przypisku. Profesora Górskiego dotyczy właściwie tylko jego pierwsze zdanie. Przyznając jednak, że wspomnienie zaraz w zdaniu następnym (wynik dążenia do maksymalnej zwięzłości) o *Wielkiej Improwizacji*, będącej według Kallenbacha owocem niespodziewanej dla samego poety erupcji, może sugerować, że przypisuję prof. Górskiemu i to twierdzenie. Nie było to bynajmniej moim zamiarem. W ewentualnym następnym wydaniu przypis ten będzie brzmiał:

⁴ K. Górski, *Przewyciężenie prometeizmu w III cz. „Dziadów”*. Cyt. za: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 40-lecia pracy naukowej prof. dra Juliusza Klei-nera*. Łódź 1949, s. 258.

Teza Kallenbacha [...] o tym, że *Wielka Improwizacja* była zarodkiem całej III cz. *Dziadów*, powstałym najpierw i niezależnie od scen więziennych, przyjęta zasadniczo również przez innych badaczy (por. Kleiner [...]; K. Górski [...]), została zrewidowana w pracy S. Pigonia: *Pierwszy związek III części „Dziadów”* [...]. Na podstawie badań autografów listów poety i świadectw współczesnych zostało w niej stwierdzone, że *Wielka Improwizacja* „została zaplanowana przez twórcę świadomie jako symetryczny człon strukturalny, jako wynik sytuacji psychicznej oddanej w scenie I”, napisanej lub też zaplanowanej przez poetę jako scena poprzedzająca *Improwizację* i organicznie z nią związanej, i jako „konieczna przesłanka dla sceny V z *Widzeniem ks. Piotra*”.

Sprawie „erupcji niespodziewanej i spontanicznej”, jaką według Kallenbacha była *Wielka Improwizacja*, poświęcę osobne zdanie.

Pozostaje mi tylko wyrazić pewien żal. Kiedy uczony tej miary i o tych zainteresowaniach, co profesor Konrad Górski, bierze do ręki publikację, mającą stanowić podręczną, pomocniczą książkę dla badaczy życia i twórczości Mickiewicza, autor jej ma prawo się spodziewać, że jego praca zostanie przejrzana z pewną uwagą. Tymczasem prof. Górskiego zainteresował tylko jeden przypis. Na tej podstawie zarzucił książce rozpowszechnianie „historycznych fałszów”, mnie — brak znajomości literatury przedmiotu (zaznaczam, że podany na końcu wykaz bibliograficzny zawiera tylko spis pozycji wzmiankowanych w tekście, o czym wyraźnie informuję), brak krytycyzmu i przysięganie *in verba magistri*.

Mojemu mistrzowi — niech mi będzie wolno użyć tego określenia — *Kronika* zawdzięcza tyle, że trzeba stwierdzić: bez jego dorobku naukowego i bez jego pomocy książka, będąca zresztą fragmentem opracowywanej przez zespół całości, powstać by nie mogła. Gdyby jednak prof. Górski zaznajomił się chociażby z całością zapisu traktującego o powstaniu pierwszego rzutu III cz. *Dziadów*, a nie tylko z jednym jego przypiskiem (nr 3) — napotkałby tam m. in. próbę podważenia pewnego ustalenia Stanisława Pigonia. Nie warto byłoby o tym wspominać, gdyby nie to, że prof. Górski zakwestionował nie tylko moją czujność krytyczną, ale pośrednio i swobodę dyskusji naukowej w zespole pracującym nad *Kroniką*.